

9. Say, S. S. *Prichastiye. Materialy dlya proyekta korpusnogo opisaniya russkoy grammatiki*. Na pravakh rukopisi, 2011. Moskva. URL: <http://rusgram.ru>
10. Lukin, M. F. Perekhod prichastiy v sushchestitel'nyye. *Russkiy yazyk v shkole*. 1957. № 4. S. 43–46.
11. Smol'yaninova, M. I. K voprosu o stepeni substantivatsii prichastiy. V kn.: Karpov, A. N. (Hrsg.) *Aktual'nyye voprosy leksikii grammatiki sovremennogo russkogo yazyka*. Tula: Izd. Tul'skogo gos. Pedagogicheskogo instituta, 1977. S. 42–58.
12. Chernega, L. V. Substantivatsiya prichastiy v diakhronicheskom i sinkhronicheskom aspektakh. *Vestnik Taganrogskogo gos. pedagogicheskogo universiteta*. 2011. № 1. S. 76–78.
13. Zamyatina, I. V. & Syzranova, G. Yu. Semanticheskaya priroda prichastnykh form: glagol'nost', ad'yektivnost', substantivnost'. *Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedeniy. Povolzhskiy region. Gumanitarnyye nauki*. 2013. № 3. S. 118–127. URL: http://izvuz_gn.pnzsu.ru/gn313 (letzter zugriff: 20.12.2022).
14. Zamyatina, I. V. & Syzranova, G. Yu. Ad'yektivatsiyai substantivatsiya prichastnykh form: problemy protsessa i voprosy terminologii. *Filologicheskij klass*. 2017. № 3(49). S. 23–28.
15. Filippova, L. S. *Sovremennyy russkiy yazyk. Morfemika. Slovoobrazovaniye. Uchebnoye posobiye*. Moskva: Flinta, 2009. 245 s.
16. Lomteva, E. V. *Ad'yektivatsiya prichastiy v sovremennom russkom yazyke*. Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. Saratov, 1950. 22 s.
17. Gaynutdinova, A. F. O raznovidnostyakh perekhoda prichastiy v imena sushchestitel'nyye. *Mir nauki, kul'tury, obrazovaniya. Gorno-Altaysk*. 2010. № 4. S. 65–68. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-raznovidnostyah-perekhoda-prichastiy-v-imena-suschestvitelnye-v-russkom-yazyke> (letzter zugriff: 20.12.2022).

Олена Половинко
(*м. Харків*)

ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ОРУДНОГО ПОРІВНЯЛЬНОГО

Сьогодні орудний відмінок іменника досліджений у формально-граматичному, семантико-синтаксичному, семантичному та комунікативному аспектах, але спостерігається розрізненість поглядів щодо визначення його семантико-синтаксичних та граматичних особливостей. У сучасній лінгвістиці не всі науковці виділяють порівняльне значення в межах функціонування орудного відмінка. Цією розвідкою ми робимо спробу простежити історію виникнення та особливості функціонування орудного відмінка з порівняльною семантикою.

О. Потєбня вважає, що в семантичному полі орудного відмінка зі значенням порівняння «відбулось пізнання через називання, порівняння, пізнаного з раніше пізнаним» [6, с. 408], а також «спостерігається часткове

злиття субстанцій» [6, с. 487]. Саме з точки злиття субстанцій у виразах типу «кінь летить стрілою» науковець бачить «перший ступінь орудного предикативного, в якому загалом такий збіг субстанцій є постійною ознакою» [6, с. 487]. Порівняльну семантику він також знаходить і в орудному уподібнення, бо в самій назві цього значення відмінка закладені суб'єктивне (порівняння) й об'єктивне (перетворення) явища: «Значення перетворення й порівняння існують поруч і в давній, і в новій мовах... Різниця між орудним перетворення та порівняння неграматична, тобто не формальна, а матеріальна, і може визначатися у кожному окремому випадку лише через широке коло думок, які не є граматичними одиницями» [6, с. 488–489].

Привертає увагу думка вченого щодо виникнення орудного предикативного з орудного способу дії: «Можна сказати, що він викликаний передчуттям супідрядності цього стану іншим, тим, що не ввійшов у свідомість, але близький до цього» [6, с. 518]. На думку науковця, тут орудний позначає таку ознаку, яка перебуває в поєднанні з іншими та готова бути витісненою ними зі свідомості [6, с. 529].

Слідом за К. Бругманом Є. Тимченко «правзірцем конструкцій з пізнішим інструменталем вважає такі сполучення, як, наприклад: *tad agnīnaīca deveṣu brahmabhavat, brahmanó manuṣyeṣu* «в богах ставав Брама вогнем, в людях брагман» [10]. На його думку, «інструменталь присудковий, оскільки означає поняття однорідне з поняттям суб'єкту та об'єкту, постав з інструменталю дистрибутивного, а коли в нім виступає поняття інше, як в підметі або предметі, то він розвинувся з матерії помічної» [10].

Значення порівняння та перетворення Є. Тимченко бачить у полі існування орудного предикативного: «Інструменталь показує в подібі кого або чого виявляється підмет або предмет, причому в однім разі інструменталь означає певний реальний образ, в яким виявляється підмет або предмет діяльності дієслова, в другім разі інструменталь не що, як рису подібності в чинності або стані підмету або предмету; другими словами, одно поняття або уподібнюється з другим діяльністю дієслова, або зближується рисою подібності» [10]. При цьому ознака, на основі якої відбувається порівняння, не залежить від дієслова, а притаманна об'єкту порівняння саме в цій ситуації.

М. Плющ слідом за радянськими дослідниками вважає орудний порівняльний найновішим значенням орудного відмінка, що генетично пов'язаний з орудним перетворення (предикативним) і семантично зближується з орудним способом дії [5, с. 134–136]. Ми вважаємо це твердження неперекон-

ливим через обмежену кількість писемних пам'яток, які б дали змогу встановити тенденції розвитку орудного відмінка і встановити хронологічну першорядність якогось значення. Так само, як і О. Потебня, дослідниця говорить про неможливість граматичного об'єктивування різниці між орудним порівняння і перетворення. На її думку, орудний порівняльний образно виражає якісну характеристику дії, а предметне значення іменникового слова в поєднанні з дієсловом є засобом розрізнення семантики порівняння та перетворення [5, с. 136].

Виникнення порівняльної семантики в орудному відмінку М. Плющ пов'язує з дієсловами переміщення, руху, видозміни або переходу в інший стан, а також на позначення стану, криків тварин і співу птахів. Об'єктами порівняння можуть виступати як істоти, так і неживі предмети. У словах, що позначають об'єкт порівняння, здатність виражати порівняльне значення закріпилася передусім за формою однини. Форма множини вживана обмежено. Вона можлива стосовно множинності осіб, до яких відноситься порівняння [5, с. 137].

На нашу думку, концептосфера ані об'єкта, ані суб'єкта порівняння не обмежена категорією числа. Об'єкт і суб'єкт порівняння можуть бути у множині: «*Незабаром снігопад стихався, тепер сніжинки падали згори м'якими білими метеликами*» [1], «*Червоними маками цвітуть розгорнуті стяги*» [1], «*Вибрала між горами долину таку – з трьох боків гори зубцями аж під небо підіймаються, четвертим боком та долина в синє море упирається*» [1]. Можливий варіант, коли об'єкт порівняння вжито у множині, а суб'єкт в однині: «*У новій фортеці стіни, що тяглися лівим берегом Москва-ріки на дев'ять кілометрів, і серпом оточили Кремль та Китай-город, стали зватися Білим городом, або – Цар-городом*» [1], «*Буйні золотаві кучері, непристойно розкішні як для похорону, оточують ореолом обличчя, й воно дощового травневого ранку, серед прозаїчних постатей сусідів і сусідок, здається видінням*» [1], «*Алмазом добрим, дорогим Сіють очі молодої*» [1]. Суб'єкт порівняння вживається у множині, а об'єкт в однині: «*Додолу верби гне високі, Горами хвилю підійма*» [1], «*Свічка нагоріла, велика жужжелиця на гноті задержувала світ, нерівними хвилями то піднімався він угору – і освічував хату, то згасав, тремтячи синьою горошиною на кінці гнота*» [1], «*Переписувала темряву покрученими стрілами блискавиця*» [1]. Звертає на себе увагу факт, що в різних ситуаціях (однина – множина, множина – множина, множина – однина) осно-

ва для порівняння різна – вона залежить від семантики іменника, що називає порівнюваний об'єкт і той, який слугує основою для порівняння.

Сьогодні орудний порівняльний вважають найпростішим із ряду структурних типів мовних одиниць, які виражають ознаки предметів або дій у зіставленні. У ньому основне значення має не форма, а лексичне наповнення [3, с. 262]. Г. Конторчук указує, що словосполучення з орудним порівняльним творяться на основі переносних значень слів і гіперболічно виражають характеристику дії, водночас образне значення послаблюється, але не втрачається [3, с. 262]. На нашу думку, орудний порівняльний навпаки підсилює образність, підсвічує якусь одну рису, ознаку чи властивість яскравіше за інші: «*А розбійник злетів саявом веселки й промовив: “Як ти можеш знайти гуру, якщо гострим видінням Реальності не зітнеш пуп Самсара?”*» [1], «*Коли тільки погляну на той хрестик, то зараз і давні згадки передо мною метеликами літають, маячаться*» [1], «*Тоді обрій цвів гарячими маками, і облітали пелюстки, і обгортали мозок*» [1]. Г. Конторчук підтримує думку В. Кононенка про те, що в порівняльних конструкціях з орудним відмінком представлено момент уподібнення і навіть перетворення. Із таким твердженням важко погодитися, оскільки процеси порівняння й перетворення відрізняються. Сислове навантаження в одиницях «*Втоплю свою недоленьку, Русалкою стану, Пошукаю в чорних хвилях, На дно моря кану*» [1] і «*Був ранок, сонце золотило край хмари на сході, з-за неї проміння пташиним крилом підіймалось у небо*» [1] зовсім різне. «*Русалкою стану*» – демонстрація власне процесу перетворення: лірична героїня має намір перетворитися на русалку, щоб пошукати свого коханого на дні моря. Тут спостерігаємо, як об'єкт порівняння на певному рівні повністю або частково набуває рис суб'єкта. У сполученні «*проміння крилом підіймалось*» бачимо лише констатацію візуальної схожості об'єкта і суб'єкта порівняння. Компаратив і компаратор мисляться окремо, на жодному з рівнів не набувають рис один одного. Основним засобом розрізнення порівняльної семантики й уподібнення та перетворення виступає ірреальна модальність. Порівняння завжди ірреальне, а перетворення й уподібнення входять до функціонально-семантичної категорії потенційності або вірогідності. О. Сікорська зазначає: «Потенційність – це функціонально-семантична категорія, що відбиває динаміку переходу від ірреальності до реальності, тобто оцінку мовцем способу існування зв'язку між предикатними знаками, й об'єднує різнорівневі засоби вираження (лексико-граматичні, морфологічні, синтаксичні, інтонаційні). Цей зв'язок оцінюється мовцем як можливий, необхідний, здійс-

нюваність якого залежить від детермінуючих чинників, що перебувають у самому суб'єкті або поза ним [7, с. 5]. Окрім потенційності, категорія вірогідності теж включає у своє поле семантику перетворення чи уподібнення. М. Телеки та В. Шинкарук указують: «Відповідно її (категорії вірогідності) семантичний зміст, як зазначає І. Вихованець, становлять відношення дій, процесів або станів до дійсності з погляду мовця. Вона оформляє відношення між мовцем і потенційними (ірреальними) діями, процесами та станами, що конкретизується як визначення мовцем умов для здійснення потенційних дій, процесів, станів або спонукання мовцем когось виконати бажану для нього дію або набути потрібного процесу чи стану [9, с. 13].

Орудний відмінок набуває порівняльної семантики на основі метафоризації ознаки, переведення її на символічний рівень, але аж ніяк не перетворення чогось одного на інше. Суб'єкт і об'єкт у порівняльних конструкціях з орудним відмінком не отожднюють, не зливаються. Вони мисляться окремими одиницями, які мають певні дотичні моменти, на основі яких і будується порівняльна конструкція з орудним відмінком.

Відтак можемо говорити про те, що зміна міфологічного світогляду на науковий не була в основі розподілу орудного порівняльного та орудного перетворення. Це два окремі значення відмінка, які часто плутають чи отожднюють. Вони були продуктивними з найдавніших часів (за відомими нам пам'ятками). Ще «Слово о полку Ігоревім» фіксує різноманітні за своєю будовою порівняльні конструкції з орудним відмінком: *«Боянь бо вЎційі, аще кому хотяше нЎсьн творити, то **растЎкаше** ся **мыслию** по древу, **сЎрым вїлкомі** по земли, **сизымі орломі** подїи облакы»* [1], *«Ізакї **бЎжить** сЎрымї **влїкомі**, Кончакї ему слЎдї править кї Дону великому»* [1].

Усі словоформи, що реалізуються в реченнях із семантикою орудного порівняльного, набувають оцінного значення і є характеризувальними [4, с. 170]. О. Олексенко зауважує, що хоча смисловий акцент припадає на агента порівняння, в основі виникнення такої семантики відмінка все одно лежить предикативно-характеризувальна функція, про яку писав В. Виноградов. Ознака, що лежить в основі метафоричного перенесення й становить ядро предикативно-характеризувального значення, у прямому мотивувальному значенні може бути несуттєвою, може виявлятися як його прихована конотативність і, відповідно, може не відображатися в лексикографічному описі слова. Утворення порівняння в такому разі базується на довгому асоціативному ланцюжку [4, с. 2].

Унаслідок різнобічного аналізу вчені встановили ієрархію концептів, відображених у масиві порівнянь, та спільні для людського соціуму вершинні поняттєві сфери: ‘Людина’, ‘Природа’, ‘Суспільство’, ‘Абстрактні поняття’, що конкретизуються у видових варіантах ‘Доросла людина’, ‘Жінка’, ‘Дитина’, ‘Тварини’, ‘Рослини’ тощо [2, с. 110].

Підтримуємо думку О. Рахліної про те, що орудний порівняльний виникає у двох випадках: 1) у статичній ситуації, коли описується особлива форма об’єкта (при предикаті місця або каузації місця непрямым об’єктом в орудному відмінку виступає ім’я, що позначає об’єкт характерної форми, з якою порівнюється суб’єкт некаузативної пропозиції або об’єкт каузації); 2) у динамічній ситуації, коли описується особливий характер руху (у цьому разі підкреслюється певна якісна характеристика, напр., швидкість чи напрямок). Дослідниця звертає увагу на той факт, що з абстрактними дієсловами, які акцентують результат ситуації й нечутливі до конкретного наповнення окремих її фаз, орудний порівняльний не вживається [4, с. 74]. Це дає можливість розглядати конструкції з орудним порівняльним у контексті теорії Ч. Філлмора, де дієслово займає вторинну, семантично підпорядковану позицію, а контекст ніби виходить на перший план. Як видається, це зумовлено саме прагматичною метою використання таких компаративем та превалюванням їхнього оцінного значення. Такі конструкції за семантикою нагадують ігреми, а, як зазначає О. Халіман, «ігреми виникають як наслідок маніпуляції граматичним значенням відмінка, що змінює граматичні ознаки слова й сприяє породженню прагматичної оцінної інформації» [11, с. 42].

Компаративеми з орудним відмінком висвітлюють процеси індивідуального символного сприйняття елементів світу й розширюють можливості типових закономірних векторів сприйняття шляхом уведення зіставно несутісних явищ, що належать до різних сфер знання.

Література

1. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін. Київ, Львів, Сна, 2017–2022. URL: uacorus.org
2. Кононенко В. І. Синоніміка порівняльних конструкцій. *Мова. Культура*. Стиль: зб. наук. ст. Київ–Івано-Франківськ, 2002. С. 102–117.
3. Конторчук Г. К. Структурно-семантичні особливості порівняльних конструкцій в історичній повісті В. Шевчука «Розсічене коло». *Волинь–Житомирщина*, 2010. № 20. С. 261–270. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_20_32

4. Олексенко О. А. Орудний відмінок із семантикою порівняння в применному вживанні. Лінгвістичні дослідження. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2018. № 47. С. 169–174. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.1204189> (дата звернення: 29.01.2023).
5. Плющ М. Я. Категорія відмінка в семантико-синтаксичній структурі речення: монографія. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. 252 с. URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/23983/Plushch%20Mariia%20Yakivna_03_02_2016.pdf?sequence=1 (дата звернення: 15.02.2023).
6. Потебня О. О. Из записок по русской грамматике. Харків. 1888. URL: <https://archive.org/details/izzapisokporuss00marrgoog/page/n6/mode/1up?view=theater> (дата звернення: 08.10.2022).
7. Сікорська О. А. Функціонально-семантична категорія потенційності в українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Одеса, 2007. 22 с.
8. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів. Харків–Едмонтон–Торонто. 2011. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Skovoroda/Povna_akademichna_zbirka_tvoriv_zbirka.pdf (дата звернення: 02.10.2022).
9. Телеки М. М., Шинкарук В. Д. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру: монографія. Київ–Миколаїв: Вид. МДГУ ім. Петра Могили, 2007. 176 с. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/index.php?m=9&b=18> (дата звернення: 01.02.2023).
10. Гимченко Є. К. Вокатив і інструменталь в українській мові. Київ. 1926. URL: <https://web.archive.org/web/20161220165300/http://zbruc.eu/node/57968> (дата звернення: 08.10.2022).
11. Халіман О. В. Категорія відмінка в аспекті аксіологічної прагмалінгвістики. *Studia Ucrainica Posnaniensia*. Познань, 2013, zesz. I, s. 39–45.
12. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.

Tilman Reuther
(*Klagenfurt, Austria*)

ON THE GRAMMATICAL DESCRIPTION OF SURZHYK: THE CASE OF SYNTAGMAS

The purpose of the talk is to dig into the concept of congruent lexicalization (cf. Muysken, P. *Bilingual speech. A typology of code-mixing*. Cambridge, 2000), when applied to Ukrainian-Russian Mixed Speech. Let us consider the following transcript:

nu, dyv*ys', ja pr*osto n*ačjaŭ už*e j*akos' otyvk*at' ot s*uržyka, i c*e ús'oh*o lyš, nu, t*o jíst' c*e p*islja šk*oly ú m*ené tak*yj kalamb*ur poluč'*yúsja, a mén*i š*e sk'il'ky ž*yt' i ž*yt', a do dit*ej š*e sk'il'ky. t*o jíst' mén*i k*ažéc'cja, šo tod*i ja vabščj*e s*uržykom né b*udu obščj*ac'cja, šo j*akos' iš*e iz dit*m*y obščj*ac'cja, nu, né zn*aju. nu, ot jakr*az tak iz dit*m*y ja b isključ*itíl'no obščj*aúsja by l*iba na ukraj*ins'kij m*ovi, l*ibo na ros*ijs'kij m*ovi, no s*uržykom nj*e.